

היבטים לשוניים בפרשת אחרי קדשים עח

דקדוקי קריאה בפרשת אחרי-קדשים, בהפטר, ובראשון של אמר

א בְּקִרְבָּתָם: הקו"ף בקמץ קטן, הרי"ש בשווא נח ואין דגש קל בבלי"ת שלאחריה
ב בְּעֵנָן: העמדה קלה בבלי"ת להדגיש את הסגול המורה על מיודע
ד כְּתַנְתָּ בַד קֶדֶשׁ: טעם קדמא על המילה בַד, אין לקרוא בטעות 'כתנת בד-קדש'
ז וְהֵעֵמִיד: העמדה קלה בה"א למנוע הבלעת הגרונית החטופה
י יַעֲמֹד-תָי: יו"ד ראשונה בקמץ גדול
יב גִּחְלִי-אֵשׁ: געיה בגימ"ל
טז טז מִטְמֵאֵת ... טְמֵאֵתָם: בשתי המילים המ"ם בשווא נח ויש להיזהר מהבלעת האל"ף, לא: מטומות ולא טומותם
טז כ הָחִי: טעם סו"פ האריך את תנועת החי"ת מפתח לקמץ לכן הה"א מנוקדת בסגול
טז כו וְהִמְשַׁלַּח: געיה בה"א והמ"ם בשווא נע, אין לחוש לספרים אשר ניקדו שם חטף פתח שאינו אלא להורות על הנעת השווא
טז כט בְּעֵשׂוֹר: העמדה קלה בבלי"ת להדגשת הסגול המורה על מיודע.
האזרח: בזקף קטן, ולא גדול. בְּתוֹכְכֶם: כ"ף ראשונה בשווא נע ולא בחטף כפי שמופיע בחלק מהדפוסים
יז ג יִשְׁחַט... יִשְׁחַט: החי"ת בפתח
יז ד וְאֵל-פֶּתַח: על פי רוב מוטעם בגרש
יז יב לֹא-תֹאכַל דָּם: טעם נסוג אחור לת"ו. לֹא-יֹאכַל דָּם: טעם נסוג אחור ליו"ד
יז יג בְּעֵפָר: העמדה קלה בבלי"ת להדגשת הסגול המורה על מיודע ²
יח ב אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם: טעם טפחא בתיבת אֲנִי
יח ה וְחִי: וי"ו קמוצה ³
יח ז לֹא תִגְלֶה ... לֹא תִגְלֶה: כאשר המילה מוטעמת באתנח הלמ"ד בצירי, וכאשר היא בטיפחא (טרחא) הלמ"ד בסגול
יח כ שְׁכַבְתָּךְ: הכ"ף בקמץ קטן וכן הוא בהמשך פס' כג. לְטִמְאָה-בָּה: הטי"ת בקמץ קטן, התיבה מוטעמת בטעם סו"פ בלבד
יח כא לְהַעֲבִיר: העמדה קלה בה"א למנוע הבלעת העי"ן החטופה
יח כג לְרִבְעָה: כאן הה"א במפיק. בקדושים כ טז ללא מפיק.
תָּבַל: המילה כולה בסגול ⁴ , הקורא בצירי או במלרע משנה משמעות

¹ טעות נפוצה שמקורה ברצון הבלתי מודע מצד הקורא 'לאזן' את מספר ההברות משני צדי היחידה, הכוונה היא שהקורא על פי הטעות מקבל 3 הברות מצד ימין (אם נספור את השווא הנע כהברה לצורך העניין) ו-3 הברות משמאל כאשר הנכון הוא 4 מימין ו-2 משמאל.

² כן צריך לנקד בברכת כסוי הדם, לגורסים מילה זו בברכה.

³ רבים נכשלים בציטוט הפסוק וקוראים וי"ו בשווא.

⁴ נוסף לסימן המסורה 'הארץ מתחת' כלומר כשהטעם למטה הוא במשמע ארץ, יש סימן אחר של ר"א בחור שני פסוקים במשלי: ו טז קָשָׁה-הָנָה שָׁנָא ה' כלומר תָּבַל בניקוד סגול בעל שש נקודות תחת האותיות הוא תועבה שה' שונא; ל כד אֲרִבְעָה הֵם קִטְנֵי-אֶרֶץ המילה תבל כשהיא בצירי יש לה ארבע נקודות תחת האותיות היא במשמע של ארץ.

יח כד אֶל-תִּטְמָאוּ: העמדה קלה בתי"ו מפני הגעיה שם, יש להיזהר בקריאתה בחיריק (משקל
 סביל בנין התפעל) ולא בשווא (משקל פעיל)
 יט ט וְבִקְצָרְכֶם: געיה בוא"ו והבלי"ת בשווא נח
 יט י לַעֲנִי: העמדה קלה בלמ"ד להדגשת הסגול המסמל מיודע
 יט יד וַיֵּרֶא תְּמָלֵךְ: דגש חזק במ"ם⁵
 יט טו תִּהְדָּר: הה"א בשווא נח ודגש קל בדל"ת
 יט יט כָּלָאִים: הלמ"ד בשווא נח והאלף קמוצה לא כָּלִים⁶
 יט כ וְהַפְּדָה: הה"א בקמץ קטן. חֲפָשָׁה: שי"ן ימנית
 יט כח וְשָׁרֵט: שי"ן שמאלית
 יט לא לְטִמְאָה: הטי"ת בקמץ קטן, המ"ם בשוא נח כך שהאל"ף תישמע, לא לְטָמָה (ובמבטא
 ספרדי: לא לטומה)
 יט לה וּבְמִשְׁוֹרָה: שי"ן שמאלית
 יט לו מֵאֲזֵי צֶדֶק: טעם נסוג אחר למ"ם. אֵיפֹת צֶדֶק: טעם נסוג אחר לאל"ף
 כ ג וְאֲנִי: בגרשיים ולא ברביע כפי שמופיע בחלק ניכר מהדפוסים. טִמְאָה: טי"ת פתוחה ודגש חזק
 במ"ם, זאת צורת הפועל ולא שם תואר
 כ ד הָעֵלָם יַעֲלִימוּ: העי"ן בשווא נח בשתי התיבות
 כ ו וְאֶל-הַיַּדְעֻנִּים: הדל"ת בשוא נע בגלל הדגש
 כ יב תִּבָּל: המילה כולה בסגול ובמלעיל, הקורא בצירי משנה משמעות
 כ טז לְרַבְעָה: כאן אין מפיק בה"א
 כ יז וְהִיא-תִּרְאָה: התיבות מוקפות וכך יש לקרוא⁷
 כ יח הָעֵרָה: העמדה קלה בה"א למנוע הבלעת העי"ן החטופה
 כ כו וְהִיָּתָם לִי: טעם נסוג אחר ליו"ד, הה"א, על אף הקושי, בשווא נח ואחריה יו"ד מנוקדת
 בחיריק
 הפטרת אחרי עמוס ט:
 ז כְּשֵׁיִם: השי"ן בחיריק חסר והיו"ד אחריו בחיריק מלא, יש לקרוא: כושי-יים, דין דומה
 לגבי וּפְלִשְׁתִּיִּם בהמשך הפסוק
 ט וְהִנֵּעוּתִי: הוא"ו בפתח והטעמה מלעיל, כן הוא במדויקים. בקורן ודומיו, הטעם בתי"ו – ואינו
 נכון!
 י כָּל חֲטָאֵי עַמִּי: טעם טפחא בתיבת כָּל
 יא הַנִּפְלֹת: הפ"א בסגול⁸ למרות האתנח!
 יב עֲשֵׂה זֹאת: טעם נסוג אחר לעי"ן

⁵ יוצא מהכלל, אתי מרחיק מדגיש רק בהברה מוטעמת

⁶ בשני המקומות האחרים בפסוק האלף פתוחה, וכמובן גם שם להיזהר מהבלעת האל"ף.

⁷ בקורן ואחרים מוטעם וְהִיא תִּרְאָה ואינו מדויק.

⁸ ולמרות ההרגל וצריך לתקן בשיר ובברכת המזון של סוכות

יד נְשִׁמוֹת: ש"ן פתוחה ודגש חזק במ"ם, מלשון שממה ולא רבים של נְשִׁמָה

ראשון של אמור:

ב לְשִׁאָרוֹ: להיזהר מהבלעת האל"ף. לא לְשָׂרוּ! עם זאת השי"ן בשוא נח

ג וְלֹאֲחֹתוֹ: כאן הוי"ו בשוא והלמ"ד פתוחה⁹, העמדה קלה בלמ"ד למנוע הבלעת האל"ף החטופה

ד לֹא יִטְמָא בְּעַל בְּעַמּוֹ: מוטעם מרכא-טפחא, מונח-אתנחתא, אין לקרוא 'לא-יטמא בעל,

בעמיו'. לְהַחֲלוֹ: הטעמה כפולה: מאיילא בה"א וסו"פ בלמ"ד

ו וְהָיוּ קִדְשׁ: טעם נסוג אחור לה"א

ז מֵאִשָּׁה: יש להקפיד על קריאת המפיק להבדילו מה'אשה', ללא מפיק, המוזכרת כמה תיבות לפני כן

י עַל-רֹאשׁוֹ | שֶׁמֶן: יש כאן מונח לגרמיה¹⁰

יג אִשָּׁה בְּתוּלָה: הבי"ת הראשונה רפה¹¹

תורת הטעמים הרב אברהם ויסבלום נר"ו עמ' רנ

טז ב וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל-מֹשֶׁה דַּבֵּר אֶל-אַהֲרֹן אַחִידֹ וְאֶל-יִבְיָא בְּכַל־עֵת אֶל-הַקֹּדֶשׁ מִבֵּית לַפָּרֹכֶת אֶל-פְּנֵי הַכִּפָּרֶת אֲשֶׁר עַל-הָאָרֶץ וְלֹא יָמוּת כִּי בְּעֶזְן אֲרָאָה עַל-הַכִּפָּרֶת:

בפסוק זה יש בפשטות שני חלקים. א איסור כניסה לקודש הקדשים וְאֶל-יִבְיָא בְּכַל־עֵת אֶל-הַקֹּדֶשׁ ... וְלֹא יָמוּת. ב נתינת טעם לאיסור זה כִּי בְּעֶזְן אֲרָאָה עַל-הַכִּפָּרֶת: ואם כן מטבע הדברים צריכה האתנחתא להיות בולא ימות!

אך האתנחתא אינה נמצאת שם, אלא מפסיקה באמצע העניין הראשון דַּבֵּר אֶל-אַהֲרֹן אַחִידֹ וְאֶל-יִבְיָא בְּכַל־עֵת אֶל-הַקֹּדֶשׁ מִבֵּית לַפָּרֹכֶת / אֶל-פְּנֵי הַכִּפָּרֶת אֲשֶׁר עַל-הָאָרֶץ וְלֹא יָמוּת כִּי בְּעֶזְן אֲרָאָה עַל-הַכִּפָּרֶת: ותמוה, מדוע נטרד מקום מנוחתה של האתנחתא?! הרי כעת חלקו השני של הפסוק נעשה חסר משמעות!

ויש לבאר ע"פ מה שאמרו חז"ל מנחות כז ב שהפסוק מדבר על שלושה מקומות: א הקודש הוא ההיכל, שאסור להכנס בו שלא בשעת העבודה; ב מבית לפרכת הוא קודש הקדשים שאסור ליכנס בו בכל ימות השנה, מלבד כוהן גדול ביום כיפור בשעת העבודה. ג פני הכפורת – הוא לפני הארון ממש.

והנה לכולי עלמא הנכנס להיכל חייב מלקות ולא מיתה [א"ה: בידי שמים], והנכנס לפני הארון ממש חייב מיתה, ועל כניסה לקודש הקדשים שלא לפני הארון נחלקו ר' יהודה ורבנן, ר' יהודה סבר שאין חייב מיתה, ורבנן סוברים שגם זה במיתה.

והנה לדברי ר' יהודה פיסוק הטעמים הוא הפלא ופלא [וכתב הרב מלבי"ם שבעל הטעמים שניקד את האתנח על מבית לפרכת דעתו כר"י], כי האתנחתא באה להפריד בין חיוב מלקות לחיוב מיתה. ושיעור הפסוק כך וְאֶל-יִבְיָא בְּכַל־עֵת אֶל-הַקֹּדֶשׁ [ו]מִבֵּית לַפָּרֹכֶת [וכמו כן לא יבוא] אֶל-פְּנֵי הַכִּפָּרֶת אֲשֶׁר עַל-הָאָרֶץ וְלֹא יָמוּת כִּי בְּעֶזְן אֲרָאָה עַל-הַכִּפָּרֶת: חיוב המיתה נסב רק על הנכנס אל אֶל-פְּנֵי הַכִּפָּרֶת. ובזה מדויק כִּי בְּעֶזְן אֲרָאָה עַל-הַכִּפָּרֶת: שמשמע שחיוב המיתה קשור רק בכפורת.

⁹ בפרשת נזיר במדבר ו ז: וְלֹאֲחֹתוֹ וי"ו שרוקה ולמ"ד בשווא נח

¹⁰ עפ"י ספר "טעמי המקרא" מאת הרב ברויאר, עמ' 66.

¹¹ על אף שהיה מקום לחשוב שיש כאן דין צבותות (שתי אותיות בגד"כפת בראש מילה ומאותו מוצא (לא כל צירוף!) כשלפניו תיבה המסתיימת בהברה פתוחה ומוטעמת בטעם מחבר, כגון 'ותתפשוהו בבגדו' או 'ואכבדה בפרעה'. אך דין זה מתקיים רק כאשר הראשונה מבין השתיים מנוקדת בשווא נע וכאן הבי"ת מנוקדת בחירק. יש ספרים שהשתבשו בזה.

אך לדברי רבנן לכאורה היה צריך להיות הפיסוק וְאֶל־יָבֵא בְּכָל־עֵת אֶל־הַקֹּדֶשׁ, מִבֵּית לְפָרֶכֶת אֶל־פְּנֵי הַכְּפֹרֶת אֲשֶׁר עַל־הָאֶרֶץ – וְלֹא יָמוּת, שהרי גם על מִבֵּית לְפָרֶכֶת חייב מיתה. וביאר הר"ש ב"ר הירש, דהנה מבואר שם בגמ' שאם נכנס אל מִבֵּית לְפָרֶכֶת דרך משופש, כלומר שחתר בחומה ונכנס מצפון או מדרום, אינו חייב מיתה אף לרבנן. ולכן כתב אֶל־פְּנֵי הַכְּפֹרֶת – שדוקא הנכנס ממול פני הכפורת מתחייב בנפשו. ולפי זה מובן פיסוק הטעמים וְאֶל־יָבֵא בְּכָל־עֵת אֶל־הַקֹּדֶשׁ [ו] מִבֵּית לְפָרֶכֶת [ובפרט לא מצד המזרחי] אֶל־[מול] פְּנֵי הַכְּפֹרֶת אֲשֶׁר עַל־הָאֶרֶץ – וְלֹא יָמוּת.

הערת שוליים: ובספר טעמי המקרא [ר"מ ברויאר] עמ' 365 כתב שהטעמים רצו לפסק בתוך הרשימה כדי להדגיש את החלקים החוזרים או שם ולוואי, עיין שם. אך כאן נראה דוחק לפרש כן. ע"כ מדברי ידידנו בעל תורת הטעמים. לשם השוואה אדביק כאן את מה שנכתב על זה בגליון אחרי סז

טז ב אליהוא (הגיגים) וְאֶל־יָבֵא בְּכָל־עֵת אֶל־הַקֹּדֶשׁ מִבֵּית לְפָרֶכֶת אֶל־פְּנֵי..

הרב ברויאר ז"ל הקדיש חצי עמוד בספר 'טעמי המקרא' לפסוק זה (ע' 378). הוא מביא את שד"ל שטוען שיש רמז למדרש (מנחות כז:) ודוחה אותו. כי ר' יהודה שם מבטא דעת יחיד שהחלוקה נועדה להבדיל בין חומרת האיסור על כניסה למקדש (לאו) לכניסה לק"ק (מיתה). לא סביר שחז"ל נוטשים דעת רבים ומטעימים לפי דעת יחיד.

א"ה: נביא את דברי התלמוד וטהורים שנכנסו לפניו ממחיצתו רש"י: י"א אמה מקום לריסת כגלי ישראלי. להיכל כולו רש"י: אם נכנסו סס. – בארבעים רש"י: מכות מקום לכתוב ואל יבא בכל עת אל הקדש וגו', מבית לפרכת רש"י: לפני ולפנים שסס ארון אל פני הכפרת – במיתה; רבי יהודה אומר: כל היכל כולו ומבית לפרכת – בארבעים, ואל פני הכפרת – במיתה. במאי קא מיפלגי? בהאי קרא: וַיֹּאמֶר ה' אֶל־מֹשֶׁה דַּבֵּר אֶל־אַהֲרֹן אֲחִידָךְ וְאֶל־יָבֵא בְּכָל־עֵת אֶל־הַקֹּדֶשׁ מִבֵּית לְפָרֶכֶת אֶל־פְּנֵי הַכְּפֹרֶת אֲשֶׁר עַל־הָאֶרֶץ וְלֹא יָמוּת רבנן סברי: אל הקודש בלא¹² יבא, מבית לפרכת ואל פני הכפרת בלא ימות; ור' יהודה סבר: 'אל הקודש' ו'מבית לפרכת' בלא יבא, ואל פני הכפרת ב'לא ימות'.

והרב בעשיטתו הרגילה אומר כי חילקו את הפסוק על פי 'דרכי הקריאה', כלומר, חלוקה נוחה לקריאה.

ראוי להזכיר פה גם 'הכתב והקבלה' (יעקב צבי מקלנברג) שפרש בשם ר' לייב שפירא כי וְאֶל־יָבֵא נאמר בגלל גילוי השכינה על הכפרת בין שני הכרבים. ולכן האתנח בלפרכת.

א"ה: בלמדנו את דרשות חז"ל אל לנו לשכוח את פשוטו של מקרא. הפסוק בא להזהיר שאף על פי שלכוהנים מותר להיכנס להיכל לצורך העבודה, קודש הקדשים מותר בכניסה פעם בשנה בלבד לצורך עבודת יום הכיפורים. ובליויי אזהרת מיתה. על זר שנכנס למקומות אסורים יש פסוקים אחרים "וזהר הקרב יומת" (ארבע פעמים).

ולכן לפי פשוטו של מקרא פסוק זה מדבר על קדש הקדשים ולא על ההיכל, גם אין הפסוק מחלק בין "מבית לפרכת" ל"אל פני הכפרת". כאן יש מחלוקת תנאים לא איך לפסק את הפסוק, אלא אם המילים "ולא ימות" הם רק "אל פני הכפרת" או בכל "מבית לפרכת". א.ל. ע"כ מגליון סז.

יח כח וְלֹא־תִקֵּא הָאָרֶץ אֶתְכֶם בְּטַמְאָכֶם אֹתָהּ כַּאֲשֶׁר קָאָה אֶת־הַגּוֹי אֲשֶׁר לִפְנֵיכֶם:

¹²¹² אין להתחכם ולהגיה כאן בתלמוד להתאים ללשון הפסוק.

המקרא פתח בהפעיל וסיים בקל. בדפי פרשת השבוע של בר-אילן נתפרסם בשבוע שעבר (תז"מ עח) מאמר בעניין.

ד"ר מנחם אדלר 'בְּבִינָה לְהַפְעִיל' - על שימושו של בניין הפעיל

בפתיחתה של פרשתנו נאמר: "אֲשֶׁה כִּי תִזְרֹעַ וְיִלְדָּה זָכָר" (וי' יב:ב). ע"פ נוסח המסורה, מנוקדת המילה תִזְרֹעַ בבנין הפעיל, וגם הכתיב המלא מורה כך¹³. השימוש בבנין הפעיל בפסוק זה עומד כנראה בבסיסן של מספר דרשות ופרשנויות, בחז"ל ואצל פרשני ימי הביניים, המעניקות לו משמעות של גרימת פעולה. לדוגמה: ואמר ר' יצחק בר אמי: אשה מזרעת תחילה - יולדת זכר, איש מזרע תחלה - יולדת נקבה (נדה כה ע"ב)¹⁴. והנה פ' תזריע - תתן זרע (אבן עזרא, על אתר).

חריגות השימוש בבנין הפעיל באה לידי ביטוי גם בקריאה השונה של המילה בתרגום השבעים (σπερματισθῆ) ובהגייה השומרונית¹⁵. משני המקורות האלה משתקף הפועל תִזְרַע, בבנין נפעל. א"ה: עד עתה הבנתי את התרגום שהיא תתעבר בלי רמז שנזרעה ע"י בעלה. בנין נפעל אינו ממש הסביל של בנין קל ולכן וְנִזְרְעָה זָרַע (במדבר ה, כח), למשל אינו מורה בהכרח על פעולת הבעל. המקרא אינו מוצא לנחוצות תמיד לציין את שותפות האיש בהריון.

תופעה דומה מצויה גם בספר שמות (יד:): "וּפְרָעָה הַקְרִיב", בבנין הפעיל. גם כאן נדרשים הפרשנים להשלים מושא לצורה זו, הנתפשת על ידם כפועל יוצא ללא מושא (את מה הקריב פרעה), או לתקנה. לדוגמה: ופרעה הקריב - הוא הקריב את הפורענות לבוא עליו (מכילתא דר"י מהדורת האראוויטץ-רבין, ירושלים תשנ"ח מסכתא דיהי פ"ב).

היה לו לכתוב "ופרעה קרב", מהו "הקריב"? הקריב עצמו ונתאמן לקדם לפנייהם (רש"י על אתר).

וכן אונקלוס מתרגם לבנין קל בארמית: "ופרעה קריב". א"ה. לא הבנתי מה מביא מהתרגום, התרגום מפרש פשוטו של מקרא, ואינו נכנס לענינים דקדוקיים.

נקודת המוצא של פרשנויות אלו, בשני המקרים, היא ראיית משמעותו של בנין הפעיל כצורת הגורם של בנין קל. אפיון מרכזי זה של בנין הפעיל מצוי גם במחקר המודרני, בהגדרה המינימליסטית של רות ברמן, רישומם המילוני של פעלים — שורשים ובניינים, ספר רוזן, ירושלים, עמ' 25-36. ובגישתו של שמואל בולוצקי¹⁶. במאמר קצר זה, אנסה לסקור ולסווג שימושים שונים של בנין הפעיל, אשר אינם תואמים מחד את הגדרתו הכללית כגורם פעולה, ומן הצד השני מדגישים ביתר שאת, ובאופן מלאכותי משהו, תכונות זאת. המקורות שיוצגו לא נאספו באופן שיטתי, אלא לוקטו אגב אורחא במהלך קריאה בשנים האחרונות של טקסטים שונים, מתקופות שונות, מסוגות ספרותיות מגוונות וממשלבים שונים של השפה¹⁷. א"ה: יש כאן גם מספרות שאינה תורנית, ולכן אני משמיט כמה דוגמאות. במסגרת מאמר זה לא אוכל לדון בדוגמאות, לא כל שכן לנסות להתחקות אחר

¹³ א"ה: לא מובנת לי הפתיחה הזו, וכי המקרא הוא הפקר שכל צרוע זוב וטמא לנפש יגרוס שם כרצונו? הצריך להתנצל על שלא קוראים כאן 'תִזְרַע' (או תִזְרַע)?

¹⁴ א"ה: לא הבנתי את הדוגמה הזו.

¹⁵ א' טל ומ' פלורנטין (מהדירים), חמישה חומשי תורה – נוסח שומרון ונוסח המסורה, תל אביב 2010, עמ' 351, 6955.

¹⁶ Formation: The case of Israeli Hebrew, S. Bolozky, Measuring productivity in Word Leiden 1999, Ch. 3

¹⁷ הדוגמאות המובאות כאן הן מעט מזער א"ה: הכתיב מוֹזֵר מורה על טעות ניקוד. צ"ל מוֹזֵר ואין זו מ"ם השימוש. ניתן למצוא דוגמאות רבות נוספות, עם ניתוח מפורט יותר, במסמך (המתעדכן תדירות) : <https://tinyurl.com/yb8gymq3>

התפתחות התופעה. מטרת הסקירה היא בעיקר להאיר את התופעה, ולהצביע על גמישות השימוש בבנין זה, כבסיס ראשוני למחקר עתידי בנושא.

1. שימוש בבנין הפעיל במקום בנין קל

ומה ת"ל "וַיִּנָּח בְּיוֹם הַשְּׁבִיעִי (שמות כ. י)" אלא כביכול **הכתיב** על עצמו שברא עולמו לשעה ימים ונח בשביעי (מכילתא דרב ישמעאל, יתרו, ז);

השני **מתקיע** ובשעת ההלל הראשון **מקרא** את ההלל (משנה ראש השנה, ד, ז) כת"י קאופמן (כך גם בדפוס נפולי, ועוד);

השכיח פת בתנור וקדש עליו היום - מצילין ממנו מזון שלש סעודות (תוספתא שבת מהדורת ליברמן, בית המדרש לרבנים אמריקה, ניו-יורק וירושלים תשנ"ו יג, ח);

לא הספיק השני **להחליץ** ול"בם עד שמת (ירושלמי^[8] יבמות ג, א); מלאך אחד, אשר קסת הסופר במוותו, עתיד **להרשים** כל אחד על מצחו (זהר, ^[9] מדרש הנעלם, חלק א, קכז);

בנין הפעיל חביב במיוחד על אלדד הדני א' עפשטיין, אלדד הדני - סיפוריו והלכותיו במהדורות שונות על פי כתבי-יד ודפוסים עתיקים, פרסבורג תרנ"א.

הנטיט (=נט), **המטיט** (=מט), **הגריר** (=גרד), **הנטיה** (=נטיה), **משחית** (=שוחט), ועוד.

צבי הידש מקאליש, משרתו של שמואל פאלק, משתמש רבות ביומנו בבנין הפעיל תחת קל. הסגיר (=סגר), הקשיד (=קשר), הזריק (=זרק), החתים (=חתם, במובן 'סגר'), המדיד (=מדד), הרכיב (=רכב), השריף (=שרף), ועוד.

השימוש בבנין הפעיל במקום בנין קל, שכיח מאוד בסיפורי חסידים, לדוגמה: שיח שרפי קודש (חלק שלישי, סימן תק) מביא בשם התלמוד הירושלמי: "באותו יום שנפטר אדם גדול לא הטעמתי כלום". כאשר הנוסח המקורי בירושלמי (מועד קטן ג, ז) הוא: "הרואה תלמיד חכם שמת כרואה ספר תורה שנשרף, אמר רבי אבהו יבוא עלי אם טעמתי כלום כל אתו היום". וכן: "ידוע שהרה"ק ר' גרשון העניך מראדזין זי"ע המציא (=מצא) צבע תכלת" (פניני תורה וחסידות, בהעלותך תשע"ז).

2. שימוש בבנין קל במקום בנין הפעיל

ישראל **שלווה** בריבית ועשה תשובה חייב להחזיר^[17] (ירושלמי בבא קמא י, א); ואולי טעות סופר ברש"י וצ"ל שאינו זה, במפיק ה' (רש"ע, ב"מ ח ע"א^[18]).

הרש"ש מציע לקרוא את המילה "זזה" המופיעה ברש"י (ד"ה "דרכוב קני") כי זָזָה, במלרע עם מפיק - זז אותה, במובן 'מיזז אותה'.

אנא **אָזון** [חין] תאבי ישעך / בערבי נחל לשעשעך^[19] (ר' אלעזר הקליר,

הושענא לסוכות, במשמעות 'האזן'); יהלום מציין כי פועלי שמיעה הבאים בדרך כלל בבנין הפעיל מצויים ביותר בפיטנות בבנין קל: אָזן, קִשֵּׁב, סִכַּת. ראו: י' יהלום, שפת השיר של הפיוט הארץ ישראלי הקדום, ירושלים תשמ"ה, עמ' 84.

ועת **קִשֵּׁב** גדודים הגה מפיו יצא / האדירו קדושה ועריצה (ר' אלעזר

הקליר, קדושתא לשבועות, במובן 'הקשיבו'); **חִלְמָת** חובלים חִבְלוֹנוּ (שמחה

הסופר, קינה/סליחה על קדושי טרויש, ד' גולדשמידט וא' פרנקל, לקט פיוטי סליחות –

כרך שני, ירושלים תשנ"ג, עמ' 6333. במובן 'החלמת', הפכת לבריאה).

3. שימוש 'טהורי', לא 'סטנדרטי', בבנין הפעיל כמתאר גרימת פעולה

ואילנות עושים פרי **מריחים** מאוד כזרוח השמש עליהם, ובלילה יתחבא הריח במקורות האילן.

(ר' מתתיהו דלקראט, צל העולם, חלק ב, שער יא - מאילני ארץ הינ"ד)¹⁸;

¹⁸ ראו גם פולמוס "הסוכה מריחה" של עגנון א"ה. הוא כתב הסוכה מריחה והעירו לו שזה שימוש לא נכון במובן של 'מפיץ ריח' והוא השיב על טענותיה בהציגו מקורות לשימוש זה של הפעיל. (לסקירה של הפרשה עם דוגמאות נוספות: מ' אדלר, ריחא מילתא היא, קוצר רוח, עתיד – שבועון לתושבי ירוחם, ירוחם תשסח).

כשם שאומרים בתורה "הַחֲרִישׁ יַעֲקֹב" במוֹבֵן שְׁתֵּק, כִּךְ אֹמְרִים **הַחֲרִישׁ** יַעֲקֹב יוֹסֵף, כְּלוּמָר הַשְׁתִּיק יַעֲקֹב אֶת יוֹסֵף.

(סֵפֶר הַמַּסְלֹל, אֲבֹו אֶסְחָק אֲבֵרָהִים בֶּן פֶּרֶג' בֶּן מֵאֲרוֹת); עֵרֶךְ זִבְחֵי קוֹדֶשׁ לַעֲם מִיְּחֻלִּי / פִּנָּה **לְהַקְשִׁיב** מִיְּחֻלִּי. (קְדוּשָׁתָא לְיוֹם הַכִּיּוּרִים, הַמִּיּוּחָסֶת לְיוֹסֵף בֶּן יוֹסֵף. ע' פִּלִּיִּשֶׁר, מַחֲזוּרֵי פִּיּוּט מִתּוֹךְ קְדוּשָׁתָא לְיוֹם כִּיּוּר הַמִּיּוּחָסֶת לְיוֹסֵף בֶּן יוֹסֵף, קוּבֶץ עַל יֵד, סֵפֶר ז (יֵז), יְרוּשָׁלַיִם תִּשְׁכ"ח. 'לְהַקְשִׁיב' בְּמוֹבֵן 'לְהַשְׁמִיעַ'; יְהוֹלֹם מִצִּיּוֹן כִּי מִהַפְּיוּטִים הָאֵרֶץ יִשְׂרָאֵלִים הָעֵתִיקִים עוֹלָה מִגְמָה לְרֹאוֹת בְּכָל הַפְּעָלִים שֶׁצּוֹרֶתָם 'הַפְּעִיל' - פְּעָלִים שֶׁמִּשְׁמַעוֹתָם גּוֹרֶמֶת (שִׁפְת הַשִּׁיר, לַעִיל, עִמ' 788). קְדוּשָׁה יְשׁוּמִיעַ עִמּוֹ דְּבַרֵּי שְׁלוֹם / קְדוּשָׁה יֵאָזִן עִמּוֹ דְּבַר טוֹב. (קְדוּשָׁתָא, יֵי. פִּיּוּטֵי יֵי מִתּוֹךְ כְּתָבֵי הַגְּנִיזָה שֶׁבְּבֹדֶפֶשֶׁט, מִהַדוֹרֶת ש' וֹדֶר, סֵפֶר הַיּוֹבֵל לְהַלֵּל, בּוֹדָאֶפֶשֶׁט תִּשְׁ"א, עִמ' 500. 'לְהַאֲזִין בְּמוֹבֵן 'לְהַשְׁמִיעַ').

4. חִלּוּפֵי הַפְּעִיל - פִּיעַל

רַמְבַּמִּי וְכַמְהָנּוּ בְּאַרְץ צִיָּה וְעַיִר בְּלִי מַיִם / שִׁגַּח צִיָּל שִׁגַּח אוֹ שִׁגַּח מִזְבֹּל קְדֻשָּׁה וְכִיטַּת תְּבִיט מִשְׁמַיִם. (ר' שְׁמוּאֵל הַשְּׁלִישִׁי, יְרוּשָׁלַיִם תִּשְׁע"ד, עִמ' 188. 'שִׁגַּח' בְּמוֹבֵן 'הַשְׁגַּח'; קְצוּמָטָה, יוֹצְרוֹת רַבִּי שְׁמוּאֵל הַשְּׁלִישִׁי, יְרוּשָׁלַיִם תִּשְׁע"ד, עִמ' 188. 'שִׁגַּח' בְּמוֹבֵן 'הַשְׁגַּח'); יַחַד בְּרָכָה הַשְּׁלִישָׁתָה / כְּמוֹ שְׁלִשָּׁה הַקְדָּשָׁתָה / לְשִׁלְשָׁה אוֹתוֹ הַלְמִדָּתָה. (ר' אֲלַעֲזָר הַקָּלִיר, אֲאֹדְרָה אֲרוּמָמָה ש' אֲלִיצוֹר, קְדוּשָׁתָאוֹת לְיוֹם מִתֵּן תּוֹרָה, יְרוּשָׁלַיִם תִּשְׁ"ס, עִמ' 219. הַלְמִדָּתָה - לִמְדָּתָה; וְהָאֵמִין לְאוֹתָם הַמַּרְכִּילִים (=מַרְכָּלִים), (רַבִּי אֲלִיהוּ קִבְשָׁאִל, סֵפֶר נוֹעַם וְחוּבְלִים, ב).)

א"ה: עֲנִיִּין זֶה מִצּוֹי כְּמוֹ שֶׁכָּתַב הַמַּחֲבֵר, הַשִּׁמּוּשׁ הַמֵּאוּחָר בַּהַפְּעִיל תְּמוּרָת קָל אוֹ פִּיעַל אִינוּ מַעֲנִיִּינוּ, וְלִכֵּן מַחֲקָתִי כְּמָה מִהַדּוּגְמָאוֹת. בְּפִיּוּטִים נִפְלוּ טַעֲוִיּוֹת נִיקּוּד, יִתְכֵּן שֶׁהֵן בְּמִקּוּר, אֲבָל תִּיקְנָתִי בְּמָה שֶׁהַבְּחִנָּתִי.

הַנּוֹסַח וּמִקּוּרֹתָיו. מִנְהַג הָאֲשַׁכְנָזִים לְהַעֲדִיף אֶת הַפְּטָרָה הַלּוֹא כְּבִי כְּשִׁיִּם בְּסוּף עִמּוֹס, מִנְהַג הַסְּפָרְדִּים יִחְזָקָאֵל כ.

א. הַשְּׁבִיעִית: אֵלֶּק, מ"ש, מ"ק-אֵלֶּד מ"א יח מו, מ"ק-אֵד דה"ב כג א. הַשְּׁבִיעִית: ד

מִקּוּמוֹת הַשְּׁבִיעִית מֵלֹא דְמֵלֹא

1. סֵפֶר יִהוֹשֻׁעַ פֶּרֶק ו פִּסּוּק טז: וַיְהִי בַּפֶּעַם הַשְּׁבִיעִית תִּקְעוּ הַכֹּהֲנִים בְּשׁוֹפְרוֹת
2. מַלְכִּים ב יא ד: וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִית שָׁלַח יְהוֹיָדָע וַיִּקַּח אֶת-שְׂרֵי הַמַּאֲוֹת לְכָרִי וְלָרָצִים
3. מַלְכִּים ב יח ט: הִיא הַשְּׁנֵה הַשְּׁבִיעִית לְהוֹשֻׁעַ בֶּן-אֵלֶּה מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל
4. יִחְזָקָאֵל כ א: וַיְהִי בַּשְּׁנֵה הַשְּׁבִיעִית [מִקְרָאֵנו הַנְּדוּן]
5. סֵפֶר עֲזָרָא פֶּרֶק ז פִּסּוּק ח: וַיָּבֹא יְרוּשָׁלַם בְּחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי הִיא שְׁנַת הַשְּׁבִיעִית לְמֶלֶךְ:
6. עֲזָרָא (נַחֲמִיָּה פֶּרֶק י פִּסּוּק לב): וְנָטַשׁ אֶת-הַשְּׁנֵה הַשְּׁבִיעִית וּמִשָּׂא כָּל-יָד: מִנַּחַת-שִׁי: הַשְּׁבִיעִית - בְּסִפְרִים כ"י וּדְפּוּסִים יִשְׁנִים מֵלֹא דְמֵלֹא:

ג. אֱלֹהִים: אֵלֶּק. אֱלֹהִים¹³: ד. הַעֲרָה 13

ד. הַחֲלִיף כָּאֵן רַבִּיעַ בּוֹקֶף. שְׁהַרֵּי שְׁנֵי הַטַּעֲמִים הָאֵלֶּה דּוּמִים בְּצוּרָתָם. וְדָרְכוֹ שֶׁל זָקֵף לְבּוֹא אַחֲרֵי פִּשְׁטָא. וְרֹאֵה עוֹד עַל תּוֹפְעָה זוֹ בְּאִינְרֵת שְׁדִּל שְׁנוֹסֶפֶה לְסִפְר תּוֹרַת אִמַּת עִמ' 65 - 69.

ד. הַתִּשְׁפּוּט (ו): אֵלֶּק, מ"ש, מ"ג-אֵל. הַתִּשְׁפּוּט: ד, מ"ק-ד

בְּכַתִּיב הַמֵּלֹא תוֹמַכָּת רַק הַמַּסּוּרָה הַקְטָנָה שֶׁל וְנִצִּיָּה, וְהִיא כְּאִין לַעֲזוּמַת כְּא"צ וְלִנְיָגָרָד.

מִנַּחַת-שִׁי: הַתִּשְׁפּוּט אֵתָם הַתִּשְׁפּוּט - בְּרֹזֶב סִפְרִים כ"י וּדְפּוּסִים יִשְׁנִים הַתִּשְׁפּוּט הָרֵאשׁוֹן חֲסֵר וְחִשְׁנֵי מֵלֹא:

אֲבוֹתָם: אֵלֶּד, מ"ג-ל מ"א יד כב, מ"ק-ק שס. אֲבוֹתָם: ק

יא חקותי: אלק, מ"ש, מ"ג-ד כו.ה. חקתי: ד

הפטרת קדושים האשכנזית כאשר בשבת הקודמת קראו הפטרת הלוא כבני כשיים¹⁹

יחזקאל כב ב תועבותיה: אלק, מ"ש? מ"ק-ק. תועבותיה: ד

מנחת-שי: תועבותיה - עיין מ"ש בסימן ט"ז:

מנחת-שי יחזקאל טז ב: את תועבותיה - בספרים כ"י מודוויקס ודפוסים ישנים חסר וא"ו בין בי"ת לתי"ו ובמסורה ג' ב' מלא ואחד חסר וכולהון בסיפרא [יחזקאל] וסימנהון הודע את ירושלים: ובאו שמה והסירו את כל שקופציה ואת כל תועבותיה ממנה (יחזקאל יא, יח). סי' י"א: התשפט התשפט. ריש סימן כ"ב. ולא מסיימי חי מינייהו מלא וחסר וחילופים רבים יש בספרים ופליגן אחדדי והן גופן קשיין דידהו אדידהו ובס"א כ"י קדמאה ובתראה מלא מציעאה חסר: המנחת שי מתקשה להכריע ע"פ המסורה. במסורה הגדולה של כתר ארם צובה יא יח. תועבותיה ג' [מופיע בשלושה מקומות המקרא] ב' מל' [שני מקומות מלא וי"ו אחרי הבי"ת] אחד חס' [מקום אחד חסר וי"ו] ובאו שמה בן אדם הודע את ירושלים והודעתה ההכרעה היא ע"פ נוסח הפנים של כא"צ.

ד עד שנוחך כ' וק': אלקד, מע, מ"ג-ד מ"א יט. ד. עת כ' עד ק': מד

נוסח מדנחאי כלומר מזרח (בבל) כתיב וקרי, נוסח מערב וכן במקורות הידועים שאין כאן כתיב וקרי.

ה יתקלסו: אקד. יתקלסו: ל לניגגרד מוסיף 'דגש קל' בקו"ף. בשו"ת בר-אילן לא העתיקו דגש זה.

יב ואתי: אלק, מ"ג-ל ו ט. ואותי: ד

יג ועל-דמך: אקד. ועל-דמך: ל

יח בן-אדם: אלק, מ"ק-ד ג א. בן-אדם: ד

סגים: אלקד, מ"ג-א מ"ש נו נג. סגים: מ"ש, מ"ג-ד מ"ש נה ד; סגים: אלק. סגים: ד

מנחת-שי: סגים כסף היו - במקצת ספרים מלא דמלא ומשבח אני אותם מכח המסרה שכתבתי בריש ישעיה: לפני שנראה את המ"ש בתחילת ישעיה לפניכם הלישנא (מלה כפי שהיא או בליווי אותיות שימוש) של סגים בכל המקרא
1. ספר ישעיהו פרק א פסוק כב: כספך הנה לסיגים סבאך מהול במים:

¹⁹ בלוח לארץ ישראל של הרב טוקצינסקי כתוב בשנה כזו להקדים ולקרוא הפטרה זו ב'אחרי' ולקדושים להפטיר הלוא כבני כשיים, כמדומה שלא נתקבל. בירושלים נהגו בכמה בתי-כנסת להמנע מהפטרה זו לגמרי, ולקרוא פעמיים הלוא כבני כשיים, זכר למה שכתוב במשנה בסוף מגילה ר' אליעזר אומר אין מפטירין בחודע את ירושלים. ובגמ' מגילה כה ב הודע את ירושלים את תועבותיה, נקרא ומתרגם, פשיטא: לאפוקי מדרבי אליעזר. דתניא: מעשה באדם אחד שהיה קורא למעלה מרבי אליעזר הודע את ירושלים את תועבותיה, אמר לו: עד שאתה בודק בתועבות ירושלים - צא ובודק בתועבות אמך. בדקו אחריו ומצאו בו שמץ פסול. הדברים שונים לחלוטין! הודע את ירושלים הוא ביחזקאל טז והיא הפטרת התימנים לפרשת שמות, הפטרה זו היא ביחזקאל כב. מנהג אשכנז וספרד שאין קוראים בפרשת שמות הפטרה זו אע"פ שדברי ר' אליעזר לא נתקבלו להלכה, אבל כאן מדובר בהפטרה אחרת.

2. ספר יחזקאל פרק כב פסוק יח: בָּלֶם נְחֻשֶׁת וּבְדִיל וּבְרָזָל וְעוֹפְרָת בְּתוֹךְ פֻּזְרֵי סִיגִים בְּסוֹף הַיּוֹם:
 3. ספר יחזקאל פרק כב פסוק יט: לָכֵן כֹּה אָמַר אֲדֹנָי ה' יָעַן הָיִיתָ בְּלִבְכֶּם לְסִיגִים
 4. ספר תהלים פרק קיט פסוק קיט: סִיגִים הַשְׁבֵּת כָּל־רִשְׁעֵי־אָרֶץ לָכֵן אֶהְבֵּתִי עֲדִיתִיךָ:
 5. ספר משלי פרק כה פסוק ד: הִגְוֹ סִיגִימִם מִכֶּסֶף וַיֵּצֵא לַצֶּרֶף בָּלִי:
 6. ספר משלי פרק כו פסוק כג: בְּסוֹף סִיגִימִם מִצֶּפֶה עַל־חֶרֶשׁ שְׁפָתַיִם דֹּלְקִים וְלִב־רָע:
- מנחת שי ישע"י א כב לסיגים - בספרים כ"י ובדפוסים ישנים מלא דמלא זכן במסורה סיגים ג' מלאים וסימן חגו סיגים מכסף, כסף סיגים מצפה על חרש, כור סיגים כסף היו (יחזקאל כ"ב) וא' כסף היה לסיגים ועיין בנפוצות יהודה דף קי"ג:
- הספר נפוצות יהודה הוא ספר דרושים, באחד מהדרשות מזכיר את הפסוקים האלה ומציין שהמקרא בישיבה בכתיב חסר.

והרחק לא הרחיק מכונתנו החכם שלמה כאמרו (משלי כה) הנו סיגים מכסף וינא לנורף כלי הנו רשע לפני מלך ויסן כנרף כסאו. כי המסיל והשוה מי שהשלים את ענינו. לאומן טענה בלי ששכעל קמנה בו את הסכם כאמור. וחכמה לומר כי ענין הסרת סיגים מכסף ולאחיא בלי ראוי למעשה סובב למות. וענין הסרת רשע שהוא הכח סמתעורר אשר בנו לפני מלך כל הכחות טכנפא ואחא שכל לאמן יסן כנרף כסאו. דין שיה לשניהם שאל יארע קלקול ופחיתות כחוקן שהוא כחכלו מעשה ידיו הרי נתחייב בתשלומיו לכעלים. וכמסרה סיגים ג' מל' וס' הנו סיגים מכסף. כסף סיגים מכופת על חרש. כור סיגים כסף היו. וא' כסף היה לסנים. לראשו שהיה ראוי להסיר סיגים מכסף היא סנפס האבוסית שהינה מעורב כה וזא כסף סיגים טכופה על חרש רונה לומר סנפס בעלת סיגים השקופה כאמרו. אמנם לא די שלא הוסרו הסיגים מן הכסף כי אפילו הכסף עצמו נהפך לסיגים וא' (יחזקאל כ"ב) כן ארס היו לי בית ישראל לסיר כלם נחשת וכדיל וכדיל ושפרת כתר כור סיגים כסף היו. רונה לומר שהיו כסף מתחלס ואחר כך נהפכו לסיגים וזהו מה שסמך אליו במסרה הצ' כסף היה לסנים. כי אחרי הוכנם הסכל שב לרפיו של חמר וילך הלך וחסור. וזהו טעם החסרון כמלת לסנים לומר כי סופי יהיה אך למחסור. ושר שהוא מלשון נסובו אחור ואדרבא ישכע סונ לכ. וכבר נמשך יחזקאל אחר הפסוק הנו כדכרים מתיחסים אל הכונה כאמרו לכן כה אמר ה' אלוקים יען היות כלכם לסיגים לכן הנני קינן אתכם אל תוך ירושלם קטנת כסף ונחשת וכדיל ועפרת וכדיל אל תוך כור לפחת עליו אש לאתך כן אקחך כאפי זבחמתי והנחתי והתכתי אתכם ובכסתי אתכם ונפחתי עליכם באש עכרתי ונתכחם באתכם כסתך כסף כתר כור כן תותם כיתסה וידעתם כי אני ה' שפכתי סמתי עליכם. כ.

הוא פירש את המלים במסורה 'וא' כסף היה לסיגים', כאילו כוונת המסורה 'לסיגים' בכתיב חסר בניגוד למלאים. הבנה זו אינה נכונה, כוונת המסורה לציין שכאן יש למ"ד בראש המלה. לעניין הדגש בונציה בגימ' ל, לדגש זה אין מקום. כי ברור שהחירק כאן הוא חירק מלא תנועה גדולה, כמו בשאר המקומות. וכן בפסוק הבא.

ההפטרה הנהוגה אצל האשכנזים של העדפת הלוא כבנו כשיים.

הערה 24 מכאן ואילך כל מקום שחלקו בו 7 ו-ד, הרי נוסח כ"י קהיר וכ"י ששון 1053 מתאים לנוסח שנקבל במהדורה זו.

הערה זו בתחילת פרק ט נוגעת לכל המשך תרי עשר.

עמוס ט ז **העליתי: ל. העליתי: ד** כנראה ונציה שכח לסמן פשטא נוסף.

ט **והנעותי: לד, מ-ש. והנעותי: מ-ש**

מנחת-שי: והנעותי - י"ס והנעותי:

יג בקצר: ל, מִשֵׁן, מִיֶּד 26 קצ 10, מִיֶּק־א 26 תה' קנט ז. בקוצר: ד, מִשֵׁן, מִיֶּק־א
הערה 26 מִיֶּד קצ 10 ומִיֶּק־א תה' קנט ז סותרות זו את זו ביחס ליר' ט כא. אך מכלל שתייהן אתה למד, ש'בקצר' כאן חסר.
הערה 27 מִיֶּק זו תמוהה; והשוה הערה 26 וכן פִּיֶּד ע' 169 הערה 5.

טו אשר נתתי להם: ל. אשר-: ד

פִּן לַחֲכָם וְיַחֲכָם-עוֹד

אנא שלחו את הערותיכם!
הכתובת למשלוח: eliyahule@gmail.com
הערות מתקבלות גם באנגלית.

הודעה מאתר "לדעת" כאן תוכלו להוריד גליונות פרשת השבוע מדי שבוע (גם גליוננו מופיע
שם): <http://www.ladaat.info/gilyonot.aspx>
מאמרנו מופיע ונשמר באוצר החכמה בפורום דקדוק ומסורה
<http://forum.otzar.org/forums/viewtopic.php?f=45&p=272195#p272195&t=10317>

אם אתה מתעניין
בהגטים הלשוניים של התורה
(לשון המקרא, המשנה, התלמוד וכו')
אתה מוזמן להרשם (בחנם)
לקבלת דוא"ל בעושיאים לשוניים
בכתובת: franklashon@gmail.com
☺ בוא להחכים את עצמך ואת שאר המכתבים ☺